

การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดคัมภีร์ในสมัยพุทธกาล
กับภิกษุสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต
THE COMPARISON STUDY OF THE ROLE OF THE GREAT DHUTANGA
BUDDHA'S DISCIPLES IN THE BUDDHA'S PAST AND THE GREAT
DHUTANGA LUAN POO MANN'S DISCIPLES

¹พระมหาทนต์ญญ อภิชาโน (พริกบุญจันทร์), ²ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ
และ ³พระครูธีรธรรมบัณฑิต

¹Phra Maha Katanyu Aphichano (Phrikbunchan), ²Thippavit Saichart
and ³Phrakru Theerathammbundit

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ประเทศไทย
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Thailand

¹katanyup@gmail.com

Received: May 28, 2023; Revised: July 27, 2023; Accepted: August 18, 2023

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ ได้แก่ 1) เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดคัมภีร์ในสมัยพุทธกาล 2) เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดคัมภีร์ในสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต และ 3) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดคัมภีร์ในสมัยพุทธกาลกับภิกษุผู้ทรงจุดคัมภีร์สายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า จุดด้อยคือ เครื่องมือและเป็นวิธีปฏิบัติเพื่อขัดเกลาความประพฤติของพระสงฆ์ ในการกำจัดความมักมาก เห็นแก่ตัว จุดด้อยเป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติตามก็ได้ เป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลาจิตใจ ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสมกิเลสตัณหาอุปาทาน ทำให้การปฏิบัติธรรมเจริญก้าวหน้า จนถึงขั้นบรรลุนิพพานขั้นต้นและขั้นสูงในพระพุทธศาสนาได้เปรียบเทียบการปฏิบัติจุดคัมภีร์ของพระมหากัสสปเถระแล้ว ท่านถือสมณานุสาสน์ 3 ประการ (1) ถือการนุ่งห่มบังสุกุลเป็นวัตร (2) ถือการเที่ยววิณชาตเป็นวัตร (3) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร จนได้รับยกย่องเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ทรงจุดคัมภีร์ เมื่อเปรียบเทียบกับปฏิบัติจุดคัมภีร์

¹ นิสิต, หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

² อาจารย์ ดร. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตอุบลราชธานี

วัตรของหลวงปู่มั่น ฐริทโต, การปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท), การปฏิบัติธุดงค์วัตรของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน การถือสมาทานธุดงค์ เหมือนกัน 3 ข้อ คือ 1) ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล 2) เทียวบิณฑบาตมาฉันเป็น 3) ถืออยู่ในป่าเป็นวัตร ที่แตกต่างกันคือ ไม่รับอาหารที่นำมาถวายในภายหลัง ส่วนการปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระอุปเสนเถระ และการปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระราहुลเถระถือสมาทานธุดงค์ 13 ข้อ การปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระเวทขทิวณียเถระ และการปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระสุภูติเถระ ถือสมาทานธุดงค์ 1 ข้อ คือ อยู่ในป่าเป็นวัตร จนได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ที่ประกอบด้วยเมตตา (อรณวิหารธรรม)

คำสำคัญ: การเปรียบเทียบ, บทบาทของภิกษุผู้ทรงธุดงค์, พระพุทธศาสนา, ภิกษุสายหลวงปู่มั่น ฐริทโต

Abstract

This thesis titled has 3 objectives as follows: 1) to study the role of pilgrims in the time of the Lord Buddha; 2) To study the role of a monk who takes a pilgrimage in the line of Luang Pu Man Bhuridattato; and 3) To study and compare the roles of the pilgrimage monks in the time of the Lord Buddha and the pilgrimage monks of the Luang Pu Man Bhuritatto line. This research is a documentary qualitative research. The results showed that: Thudong Kavatt is a tool and a practice to refine the behavior of monks. To get rid of incontinence, selfishness Pilgrimage is a practice that the Lord Buddha has permitted. but without compulsion Anyone can voluntarily comply. It is a method for eliminating defilements. resulting in a more indifferent solitude Do not accumulate passion and prejudice make the practice of dharma progress up to the preliminary and advanced level of enlightenment in Buddhism. Compare the pilgrimage practice of Phra Maha Kassapa Thera. He held 3 pilgrimages. (1) It is a practice to wear a requiem (2) It is a practice to take an alms round (3) It is a practice to live in the forest until being praised He is superior to all monks in the way of pilgrimage. Compared with the pilgrimage practice of Luang Pu Man Phuritatto, the pilgrimage practice of Phra Bodhiyan Thera (Cha Suphatto), the pilgrimage practice of Luang Maha Bua Yannasampanno The pilgrimage is the same with 3 things: 1) Wearing a rag, 2) Taking alms to me, 3) Staying in the forest as a routine.the difference is Don't accept food that is offered later. As for the pilgrimage practice of Phra Upasen Thera and the pilgrimage practice of Phra Rahul Thera, holding 13 pilgrimages. The pilgrimage practice of Phra Revatkathiravani Thera and the pilgrimage practice of Phra Subhuti Thera Hold 1 pilgrimage: stay in the forest as a routine Until being praised that one who has mercy (Aranawiharn Dhamma)

Keyword: Comparison, The role of the pilgrimage monk, Buddhism, Bhikkhu Sai Luang Pu Man Phuritatto

บทนำ

เมื่อภิกษุที่บวชในพระพุทธศาสนามีความต้องการที่จะกำจัดกิเลสในจิตใจอันได้แก่ ความโลภ ความหลง ความยึดติดในสักการะ ความยึดติดในสรรเสริญ ความยึดติดในสุขและเป็นผู้มีกำลังจิตต้องการเพิ่มข้อวัตรปฏิบัติที่เข้มงวดขึ้น หรือต้องการเพิ่มเวลาในการเจริญงานด้านจิตภาวนาให้มากขึ้น ถึงกับเว้นการนอนเสีย นั่นคือธุดงค์ หรือ “เป็นวัตรปฏิบัติของภิกษุผู้กำจัดกิเลส” ธุดงค์ คืออุบายที่พระพุทธองค์บัญญัติขึ้น เพื่อให้สงฆ์สาวกใช้ขัดเกลากิเลสให้หมดเร็วขึ้นโดยมีหลักส่งเสริมให้เป็นผู้มีความมักน้อยสันโดษ ตัดความกังวลทางใจเรื่องปัจจัยสี่ ยังปัจจัยสี่ให้มีเพียงพอต่อการมีชีวิตเท่านั้น ส่งเสริมให้เร่งทำสติให้มากทั้งกลางวันและกลางคืน เป็นผู้ปรารถนาความเพียรมากขึ้น โดยสมัครใจเลือกข้อในการสมาทานเองตามกาล ตามสถานที่ พระพุทธองค์ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณมากกับพระสงฆ์ผู้ธุดงค์วัตร มีในพระไตรปิฎกว่า ถึงกับอนุญาตให้เข้าเฝ้าทูลถามปัญหาในเรื่องข้อสงสัยในการภาวนาได้ตลอดเวลาโดยไม่ต้องนัดหมาย เพื่ออนุเคราะห์งานทางด้านจิตตภาวนาให้ก้าวหน้าสู่ความพ้นทุกข์ได้เร็วที่สุด พระธุดงค์ในสมัยพุทธกาลมีบทบาทสำคัญมาก ถึงกับได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์หลายเรื่องในหลายกาลด้วยกันที่เป็นสาวกที่มีความตั้งใจมากเป็นพิเศษในการขัดเกลากิเลส เพราะผลจะได้เป็นประโยชน์โดยตรงกับสาวกรูปนั้น ๆ เองแล้ว และยังเป็นแบบอย่างในปฏิปทาอันเป็นประโยชน์แก่เพื่อนพรหมจรรย์ในกาลสมัยนั้นเองและในอนาคตกาลด้วย เมื่อได้รู้และได้ทำจนเห็นผลได้จริงจากการใช้ธุดงค์วัตร

พระมหากัสสปะเถระในสมัยพุทธกาลได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในด้านผู้ทรงธุดงค์และสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์ในการเลือกสมาทานธุดงค์วัตร 3 ข้อ ได้แก่ 1) ใช้แต่ผ้าบังสุกุลเป็นวัตร 2) ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และ 3) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ตลอดชีวิต พระพุทธองค์เคยตรัสถามว่าเธอเล็งเห็นประโยชน์อะไรจึงอยู่ป่าเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตร เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร เป็นผู้มักน้อยเป็นวัตร เป็นผู้สันโดษเป็นวัตร เป็นผู้สงัดจากหมู่เป็นวัตร เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่เป็นวัตร เป็นผู้ปรารถนาความเพียรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการปรารถนาความเพียร ดังนี้ พระมหากัสสปะกราบทูลว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์ 2 ประการ จึงอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรสิ้นกาลนาน ฯลฯ เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร ทรงผ้าบังสุกุลเป็นวัตรทรงไตรจีวรเป็นวัตรมีความปรารถนาน้อย เป็นผู้สันโดษเป็นผู้สงัดจากหมู่ เป็นผู้ไม่คลุกคลีด้วยหมู่ เป็นผู้ปรารถนาความเพียรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเพียร เล็งเห็นการอยู่เป็นสุขในทิวธรรม และอนุเคราะห์ประชุมชนในภายหลังว่า ทำไฉน ประชุมชนในภายหลังฟังถึงทิวฐานาคติว่า ได้ยินว่า พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้ตรัสรู้ตามพระพุทธเจ้า ที่ได้มีมาแล้ว ท่านเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตรและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความอยู่ป่าเป็นวัตรสิ้นกาลนาน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่าดีละ ดีละ กัสสปะ ได้ยินว่าเธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่โลกเพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ดูกัสสปะ เพราะเหตุนี้และ เธอจงทรงผ้าป่านบังสุกุลอันไม่น่ามุ่งหมั่น จงเที่ยวบิณฑบาตและจงอยู่ในป่าเถิด

พระพุทธองค์ทรงแสดงบทบาทในการยกย่องพระมหากัสสปะเถระผู้เป็นเอตทัคคะในผู้

ทรงรุดงค์ถึง 4 ข้อ คือ 1) มีธรรมเป็นเครื่องอยู่เสมอด้วยพระองค์ (พระบรมศาสดาทรงให้พระมหากัสสปะเถระเปลี่ยนผ้าสังฆาฏิกับพระองค์ เพื่อเป็นการแสดงให้ปรากฏแก่พุทธสาวกทั้งหลายว่าท่านเป็นผู้มีธรรมเสมอด้วยพระองค์) เป็นผู้มักน้อย สันโดษ ควรที่ภิกษุทั้งหลายพึงถือเป็นแบบอย่าง 2) มีความประพฤติเป็นคนใหม่อยู่เสมอ ไม่คะนองกาย วาจา และใจ ในสกุลเป็นนิตย์ คือ เมื่ออยู่ในสกุลใดก็ไม่ข้องอยู่ในสกุลนั้นๆ ตั้งจิตเป็นกลางว่า “ผู้ใคร่ลาภจงได้ลาภ ผู้ใคร่บุญจงได้บุญ ตนได้ลาภแล้วมีจิตเป็นฉันท ผู้อื่นก็มีใจเป็นฉันทนั้น” 3) มีจิตประกอบด้วยเมตตา กรุณา ในการแสดงธรรมแก่ผู้อื่น 4) ทรงสอนให้ภิกษุประพฤติดีประพฤติชอบ โดยยกพระมหากัสสปะเถระขึ้นเป็นแบบอย่าง (ธนากิต, 2549 : 125) บทบาทของพระมหากัสสปะเถระยังได้รับเกียรติและถูกเป็นผู้ควรเคารพท่านมากจากเหล่ามนุษย์และเหล่าเทวดาในวันอัฐมีบูชาหรือวันถวายพระเพลิงพระพุทธรูปที่ในเบื้องต้นไม่สามารถจุดไฟติดได้ พระอนุรุทธะเถระจึงทูลแก่บรรดาเหล่าภิกษุสงฆ์ว่า เหล่าเทวดาประสงค์จะรอให้พระมหากัสสปะเถระพร้อมเหล่าภิกษุสงฆ์ผู้เป็นศิษย์ 500 รูป ที่เร่งเดินทางจากเมืองปาวาละให้มาทันทำการสักการะพระพุทธรูปก่อน แล้วเพลิงทิพย์ก็ลุกติดเองเป็นอัศจรรย์ เป็นการให้เกียรติพระสงฆ์ผู้ทรงอุดมคติในสมัยพุทธกาลมาก แม้บทบาทในบั้นปลายของชีวิตพระมหากัสสปะเถระยังได้รับให้เป็นประธานในการทำปฐมสังคายนาครั้งที่ 1 ที่ถ้ำสัตตบรรณคูหา กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธด้วย

ในยุคต่อมาพระกรรมฐานส่วนใหญ่จะมีการปฏิบัติดุจดัง เจริญกรรมฐานตามแนวหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต จนกระทั่งมีพระภิกษุถืออุดมคติเป็นแบบอย่างในการเสริมอุปนิสัยในการชำระกิเลสในจิตใจให้หมด และเมื่อปฏิบัติดุจดังแล้วก็ได้รับผลจนเป็นครูบาอาจารย์สายกรรมฐานทั้งฝ่ายธรรมยุติกนิกายมีหลวงปู่ฝั้น อาจาโร, หลวงปู่ขาว อนาลโย, หลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน เป็นต้น และทางฝ่ายมหานิกายก็มีหลวงปู่ทองรัตน์กันตสีโล, หลวงปู่ชา สุภทโท เป็นต้น บทบาทสำคัญของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ผู้ทรงอุดมคติ 3 ข้อด้วยกัน มีการถือการฉันมื้อเดียวเป็นวัตร การถือการฉันในบาตรเป็นวัตร การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และการอยู่ป่าเป็นวัตรก็ตามโอกาสแห่งกาลสมัยในช่วงอายุขัย ทำให้เป็นแบบอย่างของครูอาจารย์ที่ดี น่ายกย่อง น่าสรรเสริญ น่าที่จะนำแบบอย่างไปประพฤติปฏิบัติตาม จนมีลูกศิษย์มากมายในสายกรรมฐานจวบจนปัจจุบันนั่นเอง

บทบาทของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโนผู้เป็นศิษย์คนสำคัญในฝ่ายธรรมยุติกนิกายรูปหนึ่งของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีการใช้หลักอุดมคติ คือ การถือการฉันในบาตรเป็นวัตร การถือการนั่งฉันครั้งเดียวเป็นวัตร และบางกาลสมัยท่านก็มีการถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรและการถือการนั่งเป็นวัตร (เนสัชชิก) ในช่วงแรงความเพียรทางด้านจิตภาวนาในช่วงปลายของชีวิตประวัติของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโนได้กลับมาสร้างวัดที่บ้านเกิดท่าน ชื่อวัดป่าบ้านตาด ได้มีพระภิกษุสามเณรได้เข้าไปศึกษาปฏิบัติธรรม ตามแนวอุดมคติเป็นจำนวนมาก จนกลายเป็นพระเถระในยุคปัจจุบันนี้ และอีกบทบาทของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน ยังได้มีโอกาสช่วยชาติ โดยทำโครงการผ้าป่าช่วยชาติเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2540 รับบริจาคจากผู้มีศรัทธาถวายทองคำ เงินดอลลาร์ เงินสกุลต่างประเทศและเงินบาท ยกให้กับธนาคารแห่งประเทศไทย (คลังหลวง) เพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจของประเทศไทย

บทบาทของพระมหาเถระสำคัญอีกกลุ่มหนึ่งเป็นศิษย์สำคัญของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต คือ หลวงปู่ชา สุภทโทเจ้าอาวาสวัดหนองป่าพง จังหวัดอุบลราชธานี ผู้มีการใช้หลักธุดงค์วัตรในการขัดเกลาจิตใจของท่าน มีการถือการฉันในบาตรเป็นวัตร การเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และบางกาลสมัยท่านก็ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ถือการอยู่โคนไม้เป็นวัตร ถือการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร เป็นในช่วงที่ท่านเร่งความเพียรทางด้านจิตตภาวนา ในช่วงปลายของชีวิตประวัติหลวงปู่ชา สุภทโท ได้กลับมาสร้างวัดที่ใกล้กับบ้านเกิดท่านชื่อวัดหนองป่าพง จึงได้เกิดมีคณะกุลบุตรออกบวชศึกษาตามหลักธรรมตามแนวธุดงค์กรรมฐานจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นทั้งชาวไทยและทั้งชาวต่างประเทศ มีวัดสาขาหนองป่าพงในไทยประมาณ 400 กว่าสาขาและวัดสาขาต่างประเทศประมาณ 30 กว่าสาขา จึงมีพระภิกษุสามเณรจำนวนมากทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติที่ประกาศศาสนาตามแนวธุดงค์กรรมฐานโดยที่นักปฏิบัติธรรมมักจะเข้าไปฝึกหัดกรรมฐานในสาขาวัดหนองป่าพง

ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการที่จะศึกษาเกี่ยวกับ การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงอุดมคติในสมัยพุทธกาลกับภิกษุสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุผู้ทรงอุดมคติในสมัยพุทธกาล เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุผู้ทรงอุดมคติในสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโตและเพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงอุดมคติสมัยพุทธกาลกับภิกษุผู้ทรงอุดมคติสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งอยู่ในรูปแบบการปฏิบัติธุดงค์วัตรของพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา เพื่อให้เห็นรูปแบบในการปฏิบัติตามหลักธุดงค์วัตร ต่างจากครั้งพุทธกาล หรือไม่อย่างไรและเป็นการ เผยแผ่หลักคำสอนที่พระพุทธร่องค์ทรงสอนไว้อย่างไร ตลอดจนทั้งเป็นการรักษาข้อวัตรต่าง ๆ ไว้ไม่ให้สูญหายไปจากสังคมไทย

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุผู้ทรงอุดมคติในสมัยพุทธกาล
2. เพื่อศึกษาบทบาทของภิกษุผู้ทรงอุดมคติในสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต
3. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงอุดมคติสมัยพุทธกาลกับภิกษุผู้ทรงอุดมคติ

สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพเอกสาร โดยมีวิธีการและขั้นตอนในการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

1. ขั้วรวบรวมข้อมูล คือ 1) ข้อมูลปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ.2539 และ2) ข้อมูลทุติยภูมิ ได้แก่ หนังสือ ตำรา เอกสารสิ่งพิมพ์ต่างๆ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2. ขั้ววิเคราะห์ข้อมูล จากการสัมภาษณ์ และข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าเอกสาร เพื่อวิเคราะห์เชิงสังเคราะห์เนื้อหา เชิงคุณภาพเพื่ออธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริง เพื่อตอบโจทย์เนื้อหา

ตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียงเขียนเป็นวิทยานิพนธ์แบบพรรณนาเชิงโวหาร ตามโครงสร้างเนื้อหาและนำข้อมูลทั้งหมดมาสรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย ด้วยวิธีการพรรณนาเชิงโวหาร

ผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดเทียนในสมัยพุทธกาล กับภิกษุสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต สรุปผล ดังนี้

1. จุดธูปเทียน ถือเป็นเครื่องมือและเป็นวิธีปฏิบัติในการขัดเกลา ในการกำจัดความมักมาก ย่อมมีความมุ่งหมายในอานิสงส์ 2 ประการ โดยเจาะจง คือ ความไม่ยุ่งยากลำบากและความไม่ส่งเสริมกิเลส จุดธูปเทียน เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก

2. เปรียบเทียบการปฏิบัติจุดธูปเทียนของพระมหากัสสปเถระแล้ว ท่านถือสมათานธุดงค์ 3 ประการ (1) ถือการนุ่งห่มบังสุกุลเป็นวัตร (2) ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (3) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร จนได้รับยกย่องเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ทรงจุดธูปเทียน เมื่อเปรียบเทียบกับ การปฏิบัติจุดธูปเทียนของหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต, การปฏิบัติจุดธูปเทียนของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท), การปฏิบัติจุดธูปเทียนของหลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน การถือสมათานธุดงค์ เหมือนกัน 3 ข้อ คือ 1) ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล 2) เที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็น 3) ถืออยู่ในป่าเป็นวัตร ที่แตกต่างกันคือ ไม่รับอาหารที่นำมาถวายในภายหลัง ส่วนการปฏิบัติจุดธูปเทียนของพระอุปเสนเถระ และการปฏิบัติจุดธูปเทียนของพระราहुลเถระถือสมათานธุดงค์ 13 ข้อ การปฏิบัติจุดธูปเทียนของพระเรวตขทิวณียเถระ และการปฏิบัติจุดธูปเทียนของพระสุภูติเถระ ถือสมათานธุดงค์ 1 ข้อ คือ อยู่ในป่าเป็นวัตร จนได้รับยกย่องว่า เป็นผู้ประกอบด้วยเมตตา (อรณวิหารธรรม)

อภิปรายผล

การศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดเทียนในสมัยพุทธกาล กับภิกษุสายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต มีประเด็นที่สามารถนำมาอภิปรายผลได้ ดังนี้

1. จุดธูปเทียน คือ ข้อปฏิบัติอันเป็นเครื่องขัดความมักมาก ย่อมมีความมุ่งหมายในอานิสงส์ 2 ประการ โดยเจาะจง คือ ความไม่ยุ่งยากลำบากและความไม่ส่งเสริมกิเลส จุดธูปเทียน เป็นวัตรปฏิบัติที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้ แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ เป็นอุบายวิธีกำจัดขัดเกลากิเลส ทำให้เกิดความมักน้อยสันโดษยิ่งขึ้น ไม่สะสม เพื่อให้เบาสบายไปมาได้สะดวกด้วยไม่มีภาระมาก เหมือนนกที่มีเพียงปีกก็บินไปฉะนั้น มีใช้เพื่อสะสม หรือเพื่อลาภสักการะและชื่อเสียง ถ้าทำเพื่อลาภ เพื่อชื่อเสียง ต้องอาบัติทุกกฏ จุดธูปเทียน เป็นจริยาวัตรพิเศษอย่างหนึ่ง ตามแต่ใครจะสมัคร ถือ ไม่ใช่กิจจำเป็น บัญญัติขึ้นด้วยหมาย จะให้เป็นอุบายขัดเกลากิเลส และเป็นไปเพื่อความมักน้อย

สันโดษ รุดงค์ที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ถือปฏิบัติจริงๆ แล้ว ว่าโดยประเภทที่ปรากฏใน คัมภีร์ พระไตรปิฎกมีทั้งหมด 8 ประเภท และปรากฏขึ้นมาในภายหลังในชั้นนอรธกถา วิสุทธิมรรค เพิ่มขึ้นอีก 5 ประเภท รวมเรียกว่า รุดงค์ 13 ประการ ภิกษุผู้มีศีลบริสุทธิ์สามารถปฏิบัติได้อย่างรวดเร็วในรุดงค์วัตรทั้ง 13 ประการ แต่จะถืออย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ให้เหมาะกับจริตของตน รุดงค์ มีดังนี้ 1) อารัญญิกังกรุดงค์ (สมาทานการอยู่ป่าเป็นวัตร) 2) ปิณฑปาตีกังกรุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร) 3) ปังสุกุลิกังกรุดงค์ (สมาทานการนั่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร) 4) เตจวิร็กังกรุดงค์ (สมาทานการทรงไตรจีวรเป็นวัตร) 5) สปปทานจาริกังกรุดงค์ (สมาทานการเที่ยวบิณฑบาตตามลำดับตรอกเป็นวัตร) 6) ขลุปัจฉภัตตีกังกรุดงค์ (สมาทานการงดฉันอาหารมื้อหลังเป็นวัตร) 7) เนสัชชีกังกรุดงค์ (สมาทานการนั่งเป็นวัตร) 8) ยถาสันถติกังกรุดงค์ (สมาทานการอยู่ในเสนาสนะตามที่เขาจัดให้เป็นวัตร) 9) เอกาสนิกังกรุดงค์ (สมาทานการนั่งฉัน ณ อาสนะเดียวเป็นวัตร) 10) ปิตตปิณฑิกังกรุดงค์ (สมาทานการฉันเฉพาะในบาตรเป็นวัตร) 11) รุกขมูลิกังกรุดงค์ (สมาทานการอยู่โคนต้นไม้เป็นวัตร) 12) อัฟโลกาสิกังกรุดงค์ (สมาทานการอยู่ในที่แจ้งเป็นวัตร) 13) โสสานิกังกรุดงค์ (สมาทานการอยู่ป่าช้าเป็นวัตร)

2. บทบาทของภิกษุผู้ทรงรุดงค์ในสมัยพุทธกาล 1) การปฏิบัติรุดงค์วัตรของพระมหากัสสปเถระ สมาทานรุดงค์ 3 ประการ อย่างเคร่งครัด คือ (1) ถือการนั่งห่มผ้าบังสุกุลเป็นวัตร (2) ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (3) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เพราะการปฏิบัติในรุดงค์คุณทั้งประการนี้ อย่างเคร่งครัด พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ทรงรุดงค์ 2) การปฏิบัติรุดงค์วัตรของพระอุปลเสนเถระ ผู้ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด สมาทานรุดงค์ ทั้ง 13 ข้อ 3) การปฏิบัติรุดงค์วัตรของพระเรวตขทิวณียเถระ สมาทานรุดงค์ ด้วยการอยู่ป่าเป็นวัตร ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติตามหลักนิสสัย 4 ของบรรพชิต 4) การปฏิบัติรุดงค์วัตรของพระราหุลเถระ ถือตามแนวทางการปฏิบัติรุดงค์วัตร 13 ข้อ 5) การปฏิบัติรุดงค์วัตรของพระสุภูติเถระ จะถือสมาทานรุดงค์ 1 ข้อ คือ การอยู่ป่าเป็นวัตร เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ใน และได้รับการกล่าวขานว่า เป็นผู้ประกอบด้วยเมตตา (อรณวิหารธรรม)

3. รุดงค์วัตรที่หลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ถือปฏิบัติเป็นอาจิณมียอยู่ 7 ประการ คือ 1) ถือนั่งห่มผ้าบังสุกุล จนกระทั่งวัยชรา จึงได้ใช้เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธานำมาถวาย 2) เที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย แม้อาหาร ไปในละแวกบ้านไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตวัดบนโรงฉัน จนกระทั่งถึงสมัยอายุ 60 ปี ในปัจฉิมสมัยจึง งดบิณฑบาต 3) ฉันในบาตร ใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนกระทั่งถึงสมัยอายุ 70 ปี ในปัจฉิมสมัย จึงงด 4) ถือฉันคนเดียวเป็นนิตย ตลอดเวลาแม้อาหารหนัก ในปัจฉิมสมัย ก็มิได้เลิกละ 5) ไม่รับอาหารที่นำมาถวายในภายหลัง คือรับเฉพาะที่ได้มาใน บาตรเท่านั้น 6) ถืออยู่ในป่าคือ ท้องเที่ยวเจริญสมณะธรรมกรรมฐานอยู่ ตามร่ม ไม้บ้าง ในภูเขาบ้างในหุบเขาบ้าง ในถ้ำ ในจอมผาอันเป็นที่สงัดวิเวกห่างไกลจากชุมชน 7) ถือผ้าไตรจีวร คือ มีผ้า 3 ผืน ได้แก่ สังฆาฏิ จีวร และสบง จากการสมาทานรุดงค์วัตรของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ถือเป็นการบำเพ็ญประโยชน์ หลัก 2 ประการ ได้แก่ 1) ประโยชน์ในชาตินี้ ท่านได้เอาอุระเทศนาอบรมสั่งสอนศีลธรรมอันดีงามแก่ประชาชนพลเมืองของทุกชาติ ทุกที่ตามเส้นทางสัญจรไป 2) ประโยชน์ศาสนา ท่านหลวงปู่มั่น ได้

อุปสมบทเข้ามาในพระพุทธศาสนาด้วยความเชื่อ และความเลื่อมใสอย่างแท้จริง โดยรับเอาธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วยความอุตสาหะพากเพียรอย่างจริงจัง ไม่ทอดธุระในการบำเพ็ญสมณธรรม

4. การถือธุดงค์วัตรของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทโท) ท่านเองก็เป็นศิษย์ที่ได้เรียนรู้หลักธรรมจากหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ซึ่งเป็นพระสงฆ์สายป่า ที่เคร่งครัดในด้านวินัย ยิ่งโดยเฉพาะการถือปฏิบัติตนเพื่อขัดเกลาจิตใจด้วยธุดงค์วัตรด้วยแล้ว จะเห็นได้ว่าพระโพธิญาณเถระนั้น จะถือหลักการธุดงค์วัตร ดังนี้ 1) ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล จนกระทั่งวัยชรา จึงได้ใช้เพื่ออนุเคราะห์แก่ผู้ศรัทธา นำมาถวาย 2) เทียวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย แม้ไปเทศนาธรรมโปรดพุทธศาสนิกชนที่อยู่ต่างประเทศ อย่างเช่นประเทศอังกฤษ ท่านก็ยังออกไปบิณฑบาตไม่ได้ขาด 3) ฉ้นในบาตร ใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนกระทั่งถึงสมัยอาพาธเข้ารับการรักษาทัวในโรงพยาบาลท่านจึงงดไปโดยอัตโนมัติ 4) ฉ้นคนเดียวเป็นนิตย ตลอดเวลาแม้อาพาธอยู่ท่านก็ยังฉ้นคนเดียวเหมือนเดิม 5) ไม่รับอาหารที่นำมาถวายในภายหลัง คือรับเฉพาะที่ได้มาในบาตรเท่านั้น 6) ถืออยู่ในป่าเป็นวัตร คือ อยู่ในวัดป่าไม่อยู่ในเมือง และจาริกธุดงค์ไปตามป่าเขาลำเนาไพร 7) ถือผ้าไตรจีวร คือ มีผ้า 3 ผืน ได้แก่ สังฆาฏิ จีวร และสบง ถึงแม้ว่าจะเก่าท่านก็จะยอมใช้จนถึงที่สุด

5. การถือธุดงค์วัตรของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน รูปแบบของการปฏิบัติธุดงค์วัตรของหลวงตาพระมหาบัว ญาณสมปนโน ท่านได้รักษาระเบียบวินัยข้อวัตรปฏิบัติต่างๆ อย่างเคร่งครัด ในปีที่อยู่ศึกษาที่ท่านพระอาจารย์มั่น ตามบันทึกจากประวัติของท่าน ท่านก็ได้ยินพระอาจารย์มั่นพูดถึงเรื่องธุดงค์วัตร เพราะท่านอาจารย์มั่นเคร่งครัดมากตามนัสัย ด้วยเหตุนี้ท่านจึงถือเป็นข้อปฏิบัติเสมอมาในการสมาทานธุดงค์ เมื่อถึงหน้าพรรษาอย่างไม่ลดละ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในข้อธุดงค์ที่ว่า ฉ้นอาหารเฉพาะของที่ได้มาในบาตรจากการบิณฑบาตเท่านั้น สำหรับธุดงค์ข้ออื่นๆ ก็ถือสมาทานอยู่เป็นประจำอยู่แล้ว เช่น 1) การฉ้นคนเดียวในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น 2) การถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล 3) การใช้ผ้า 3 ผืน (สบง จีวร สังฆาฏิ) 4) การฉ้นในบาตร และ 5) การอยู่ป่าเขา เป็นต้น

การทำข้อวัตรปฏิบัติทำความสะอาดเช็ดถูกุฏิ ศาลา และในบริเวณวัด ท่านก็ตั้งใจปฏิบัติสม่ำเสมอ ด้วยนิสัยที่จริงจัง และเป็นคนที่เคารพข้อปฏิบัติมาก ท่านจึงไม่ยอมให้ข้อวัตรเหล่านั้นขาดตกบกพร่องใดๆ เลย แต่พยายามรักษาทั้งความตรงต่อเวลา ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความสะอาด ความพร้อมเพรียงกันในการทำข้อวัตรปฏิบัติ ความละเอียดถี่ถ้วน ความคล่องแคล่วไม่เหนื่อยหน่ายท้อแท้อ่อนแอ ทำสิ่งใดให้ทำอย่างมีสติ ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญให้รอบรอบ ไม่ทำแบบใจร้อน ใจเร็ว การหยิบจับวางสิ่งของใดๆ จะพยายามไม่ให้มีเสียงดัง ข้อวัตรต่าง ๆ เหล่านี้พระเถระท่านจะช่วยกันดูแลรับผิดชอบตั้งแต่กุฏิท่านอาจารย์มั่น กุฏิตนเอง ศาลา ทางเดิน ตลอดแม้ในห้องน้ำห้องส้วม มีการเติมน้ำใส่ตุ่มใส่ถังให้เต็มไม่ให้พร่อง และข้อปฏิบัติต่าง ๆ เช่นนี้ พระเถระท่านจะพยายามทำอย่างตั้งใจ สมกับที่ท่านเป็นสมณะผู้รักษาความสงบ สะอาด และรักษารธรรม รักษาวินัยในช่วงที่อยู่กับท่านอาจารย์มั่น ท่านจะเมตตาพราสาสนเสมอว่า ให้เราเป็นคนกินน้อยนอนน้อยพูดน้อย แต่ปฏิบัติให้มาก หรือกินง่าย อยู่ง่าย นอนง่าย การไปการมาง่าย หมายถึง ไม่ทำตนให้เป็นผู้ถือยศหนักศักดิ์ใหญ่ หรือเป็นประเภทรูขมิ้นขานนาง หูหრაแต่ตัวถูลายนอกแต่จิตใจหาคุณงามความดีไม่ได้เลย การเที่ยวกรรมฐานของท่านอาศัยด้วยการเดินเท้าเปล่า เพราะแต่ก่อนรถยนต์ไม่มี ถนนหนทางไม่มี แบกกลดสะพายบาตรเข้าป่ารกชัฏถ้ำเงี้ยว เพื่อหาสถานที่สงบวิเวก ผ้าที่ท่านนำ

ติดตัวไปก็มีเฉพาะผ้า 3 ผืน คือ สบง จีวร สังฆาฏิ และผ้าอาบนำผืนหนึ่งเพื่อใช้ผัดเปลี่ยนตอนสร่งน้ำ หรือใช้เป็นผ้าห่อบาตรและเช็ดบาตรด้วย

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษา

บทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดคในสมัยพุทธกาล	บทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดคในสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต	เปรียบเทียบบทบาทของภิกษุผู้ทรงจุดคสมัยพุทธกาลกับภิกษุผู้ทรงจุดคสายหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต
1) การปฏิบัติจุดควัตรของพระมหากัสสปเถระ สมาทานจุดค 3 ประการ อย่างเคร่งครัด คือ (1) ถือการนุ่งห่มบังสุกุลเป็นวัตร (2) ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (3) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร เพราะการปฏิบัติในจุดคคุณทั้งประการนี้ อย่างเคร่งครัด พระบรมศาสดาจึงทรงยกย่องท่านในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ทรงจุดค 2) การปฏิบัติจุดควัตรของพระอุปเสนเถระ ผู้ปฏิบัติธรรมอย่างเคร่งครัด สมาทานจุดค ทั้ง 13 ข้อ 3) การปฏิบัติจุดควัตรของพระเรวตชทิวรณียเถระ สมาทานจุดค ด้วยการอยู่ป่าเป็นวัตร ซึ่งมีวิธีการปฏิบัติตามหลักนิสสัย 4 ของบรรพชิต 4) การปฏิบัติจุดควัตรของพระราหุลเถระ ถือตามแนวทางการปฏิบัติจุดควัตร 13 ข้อ 5) การปฏิบัติจุดควัตรของพระสุภูติเถระจะถือสมาทานจุดค 1 ข้อ คือ การอยู่ป่าเป็นวัตร เพื่อบำเพ็ญสมณธรรมเจริญวิปัสสนากรรมฐานอยู่ใน และได้รับการกล่าวขานว่า เป็นผู้ประกอบด้วยเมตตา (อรณวิหารธรรม)	1) การปฏิบัติจุดควัตรของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต ถือปฏิบัติเป็นอาจินมีอยู่ 7 ประการ คือ 1) ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล จนกระทั่งวัยชรา 2) เที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย แม้อาพาธไปในละแวกบ้านไม่ได้ ก็บิณฑบาตในเขตวัดบนโรงฉัน 3) ฉันในบาตร ใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนอาพาธและชราจึงงด 4) ถือนั่นหนเดียวเป็นนิตย ตลอดเวลาแม้อาพาธหนัก 5) ไม่รับอาหารที่นำมาถวายในภายหลัง รับเฉพาะในบาตรเท่านั้น 6) ถืออยู่ในป่าเป็นวัตร 2) การปฏิบัติจุดควัตรของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท) จะถือหลักการจุดควัตร 7 ประการ 1) ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล จนกระทั่งวัยชรา 2) เที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็นนิตย แม้ไปเทศนาธรรมโปรดพุทธศาสนิกชนที่อยู่ต่างประเทศ อย่างเช่นประเทศอังกฤษ ก็ออกไปบิณฑบาตไม่ได้ขาด 3) ฉันในบาตร ใช้ภาชนะใบเดียวเป็นนิตย จนอาพาธจึงงด 4) ถือนั่นหนเดียวเป็นนิตย ตลอดเวลาแม้อาพาธอยู่ท่านก็ยังฉันหนเดียว 5) ไม่รับอาหารที่นำมาถวายในภายหลัง รับเฉพาะในบาตรเท่านั้น 6) ถืออยู่ในป่าเป็นวัตร	เปรียบเทียบการปฏิบัติจุดควัตรของพระมหากัสสปเถระ ถือสมาทานจุดค 3 ประการ (1) ถือการนุ่งห่มบังสุกุลเป็นวัตร (2) ถือการเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร (3) ถือการอยู่ป่าเป็นวัตร จนได้รับยกย่องเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางผู้ทรงจุดค เมื่อเปรียบเทียบกับ การปฏิบัติจุดควัตรของหลวงปู่มั่น ภูริทตฺโต, การปฏิบัติจุดควัตรของพระโพธิญาณเถระ (ชา สุภทฺโท), การปฏิบัติจุดควัตรของหลวงตามหาบัว ญาณสมปนโน การถือสมาทานจุดคเหมือนกัน 3 ข้อ คือ 1) ถือนุ่งห่มผ้าบังสุกุล 2) เที่ยวบิณฑบาตมาฉันเป็น 3) ถืออยู่ในป่าเป็นวัตร ที่แตกต่างกันคือ ไม่รับอาหารที่นำมาถวายในภายหลัง ส่วนการปฏิบัติจุดควัตรของพระอุปเสนเถระ และการปฏิบัติจุดควัตรของพระราหุลเถระ ถือสมาทานจุดค 13 ข้อ การปฏิบัติจุดควัตรของพระเรวตชทิวรณียเถระ และการปฏิบัติจุดควัตรของพระสุภูติเถระ ถือสมาทานจุดค 1 ข้อ คือ อยู่ป่าเป็นวัตร จนได้รับยกย่องว่า เป็นผู้ประกอบด้วยเมตตา (อรณวิหารธรรม)

	ส่วนใหญ่อยู่ในวัดป่าไม่อยู่ในเมือง และจาริกธุดงค์ไปตามป่าเขาลำเนาไพร 7) ถือบ้าไตรจีวร คือ มีผ้า 3 ผืน ได้แก่ สังฆาฏิ จีวร และสบง ถึงแม้ว่าจะเก่าทันทักจะยอมใช้จนถึงที่สุด 3) การปฏิบัติธุดงค์วัตรของหลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ถือบปฏิบัติธุดงค์วัตร 5 ประการ ได้แก่ 1) การฉันหนเดียวในวันหนึ่ง ๆ เท่านั้น 2) การถือบ้างสกุล 3) การใช้ผ้า 3 ผืน (สบง จีวร สังฆาฏิ) 4) การฉันในบาตร 5) การอยู่ป่าเขา ถึงแม้วัยชราแล้วยังอยู่วัดป่ามาโดยตลอด	
--	--	--

เอกสารอ้างอิง

ธรรมสภา. อลิติมหาเถระสาวก 80 พระอรหันต์. กรุงเทพฯ: สถาบันบันลือธรรม, ม.ป.ป..

ธนาภิต. (2549) เอตทัคคะผู้เป็นเลิศด้านต่างๆ ในพระพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: สุวีริยาสาส์น.

พระครูกลียาณสิทธิวัฒน์. (2546). เอตทัคคะในพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 6, กรุงเทพฯ: สหธรรมิก,

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2543). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 9, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

